

Det særligt »byzantinske« – en introduktion

Af Karsten Fledelius

At se bort fra det store Østromerske eller Byzantinske Imperiums rolle i middelalderen ville imidlertid svare til at se bort fra USA's indflydelse på verdenshistorien i det 20. og 21. århundrede. Byzans var dengang uden sammenligning Europas mest organiserede statsdannelse og samfund, det rigeste og det kulturelt mest bemærkelsesværdige, i global sammenhæng kun at sammenligne med Kina, som dog i politisk henseende ikke kan udvise så ubrudt en kontinuitet. I forordet til udstillingskataloget til den store *Byzantium*-udstilling på Royal Academy i London 2008-2009 har den engelske tronfølger Prins Charles af Wales karakteriseret riget som den tids *superpower*. I lange perioder var det Europas stærkeste militærmagt, dets valuta var gennem mere end et halvt årtusinde Europas stærkeste og mest stabile, dets visuelle kultur var vidt spredt og dominerende, dets retstradition normgivende, og så var riget uden sammenligning Europas rigeste samfund. Det var misundt, beundret og hadet. Ganske som sin moderne parallel, USA.

Overfladisk set har de to riger ikke så meget tilfælles, ud over navnet på deres øverste politiske forsamling, senatet, og kristendommen som den dominerende religion. Og så borgernes følelse af at tilhøre et unikt land, der med præsident Obamas ord i tiltrædelsestalen 20.1.2009 er en forening af forskelligartede bestanddele og har sin styrke i det. Ordet "demokrati" har de også fælles, men ikke med samme værdiladning: For amerikanerne er "demokrati" det princip, at regeringen skal være af, for og ved folket, og deres land er en republik med valgt overhoved. I Byzans betegnede ordet "demokrati" *demernes* herredømme, hvor demerne godt nok er afledt af ordet "demos", folk, men her bruges ordet om de to partier, de "blå" og de "grønne", som stod for hestevæddeløbene i hovedstaden og de store provinsbyer, og hvis tilhængere kæmpede om magten på byens centrale plads, væddeløbsbanen. Rent faktisk havde demerne også mere eller mindre karakter af politisk-religiøse partier, med de "blå" som de mere konservative og rettroende, og de "grønne" som de mere rebelske og kætterske. Men rent faktisk var der ikke større forskel på dem og deres tilhængere end på Republikanerne og Demokraterne i USA. De spillede faktisk en rolle i politik, kejseren støttede sig normalt mere på det ene end på det andet parti. Men de kunne også forene sig mod kejseren, hvis de følte sig gået for nær, som hvis statsmagten begyndte at ville henrette folk for manddrab på grund af hooliganisme. Nogle af de farligste oprør opstod på denne måde. Derfor så de fleste byzantinske historikere med rædsel på tanken om et "demokrati", forstået som *væddeløbspartiernes* herredømme over staten.

I sig selv var kejserdømmet ikke en særlig demokratisk institution, og dets magt indskrænkede ikke væsentligt af noget andet organ, hverken den gamle, fra Rom overtagne institution senatet, eller den nye institution, den kristne kirke. Senatet kom kun i spil, hvis der var tvivl om tronfølgen, så

kunne valget af den nye kejser overlades til senatet. Men hyppigst kom en kejser til magten enten ved at blive inddraget i den som faderens eller broderens medkejser og efterfølge ham ved hans død, ved at gifte sig med en enkekejserinde eller kejserdatter, eller ved at tage magten ved et palads- eller militærkup. Sådanne "uregelmæssige" tronskifter skete ret hyppigt – gennem mere end 1100 år havde riget i alt hen ved 100 kejsere, fordelt på 14 dynastier og et antal enkelte kejsere, og deres oprindelse var vidt forskellig.

I Byzans kunne man ikke stige fra aviddreng til præsident, for der var hverken aviser eller præsidenter. Men man kunne stige fra hyrde og staldknægt til kejser, eller fra striptease-danserinde til medregerende kejserinde. Der var tale om en til tider forbløffende social mobilitet. Men man kendte også, som i USA, til "store" familier, som forsøgte at få placeret deres medlemmer på afgørende steder i hær eller administration, og som indgik ægteskabsalliancer med hinanden. Det var imidlertid den grundlæggende opfattelse i Byzans som siden i USA, at enhver af forsynet kunne blive udvalgt til at blive samfundets ledende person. I begge samfund ser vi Gud som den øverste mægler og dommer i samfundet, mest afgørende i forbindelse med tronskifter, hvor der gjaldt den enkle regel, at riget tilhørte den, som havde kontrol over hovedstaden. Oprør mod kejseren blev betragtet som højforræderi – med mindre det lykkedes, for så var det tegnet på, at Gud var med oprøreren og dermed den retsmæssige, af Gud udvalgte kejser – indtil det behagede Gud at lade en anden sejre over vedkommende.

Hermed er vi kommet til et afgørende træk ved det "byzantinske": Et *dominerende centrum placeret ved Bosporus*, det nordlige stræde mellem Europa og Asien som forbinder Sortehavet og Middelhavet. Godt nok kaldtes byen ikke mere "Byzans" (græsk Byzantion, latin Byzantium) fra 330, da den officielt blev indviet som "Nova Roma" eller "Nea Roma", det nye Rom, og siden er den bedst kendt som Konstantinopolis, Kejser Konstantins by, eller simpelthen Polis, "Byen". – Heller ikke riget kaldtes for Byzans eller "Det Byzantinske Rige" af de samtidige. For dets indbyggere var det indtil afslutningen i 1453 og i århundrederne derefter simpelthen "Romerriget", »Romania«.

Betegnelsen "byzantinsk" dukker første gang op omkring år 1100 i syditalienske normanneres nedsættende omtale, som når de beskyldte rigets kejsere og andre ledere for intriger og bedrag. Betegnende nok er denne negative betydning blevet hængende til i dag, f.eks. i forbindelsen "byzantinske intriger", som ikke behøver at have noget direkte at gøre med det hedengangne Østromerske Rige. Den negative Byzans-vurdering i moderne tid er i høj grad et udslag af 1700-tallets oplysningstid, med vurderinger af frisindede filosoffer som franskmændene Voltaire ("en værdiløs samling af bønner og mirakler") og Montesquieu ("et kaotisk fletværk af oprør, opstande og forræderi") og den store engelske historiker Sir Edward Gibbon ("en triumf af barbari og religion"), som ser kristendommen som det stolte Romerriges ødelægger og følgelig dets kristne fortsættelse som én lang glidebane ned i

middelalderens mørke. Til gengæld bliver "byzantinsk" et positivt begreb for det sene 1800-tals nationalromantikere i Rusland, Serbien, Tyskland, Frankrig og England, som indbegrebet af middelalderens mystik og fromhed.

Selve ordet "Byzantion" betyder oprindelige "Byzas' by", opkaldt efter en legendarisk grundlægger i 753 f.Kr., altså nogenlunde samtidig med, at Romulus skal have grundlagt byen Rom. Den havde både strategisk og handelsmæssig betydning. Men det var først den senromerske kejser Konstantin I, som så en ny hovedstad for hele Romeriget i denne ekstremt velbeliggende by, som havde den fordel, at den lå på en trekantet halvø, som let kunne gøres til en fremragende fæstning. 326 begyndtes arbejdet på denne nye hovedstad, som blev formelt indviet den 11. maj 330. I kraft af hovedstadens afgørende betydning for riget sættes denne dato normalt i eftertiden som fødselsdagen for Det Byzantinske Rige. Men det vidste datidens romere naturligvis ikke noget om.

Alligevel er der den sandhed i betegnelsen »Byzans« som kortform for riget, at navnet refererer til det mest karakteristiske ved riget: At det havde netop byen ved Bosporus som hovedstad, hjerne og hjerte.

Herudover kan der opregnes en række særlige karakteristika ved dette mere end 1000-årige imperium, deriblandt en stabil møntfod gennem mere end 700 år, samlingen af den romerske retstradition i "Romerretten", som har været normgivende for det meste af Europa lige siden, forsvaret af den kristne Europa mod hedninger og muslimer, missionen blandt de slaviske folkeslag, bevarelsen og formidlingen af den antikke kulturarv, udviklingen af et for tiden højt teknologisk udviklet militærvæsen, og det samfund både i kristen og muslimsk middelalder, hvor kvinder kunne have den største indflydelse på politik og handel. Samtidig er rigets kulturprodukter ikke blot præget af rigdom, men også af en uforlignelig kunstnerisk og håndværksmæssige kvalitet, i alt fra de strålende kroner og mosaikker og de imponerende kirker, som indtil år 1400 var Europas største, til detaljer som silke- og metalarbejder og murkonstruktioner. Dermed blev riget ikke blot en inspiration for det kristne Europa, men også for muslimerne i Mellemøsten – den i dag mest udbredte form for pragtmoske går i grundformen tilbage til hovedkirken Hagia Sofia i Konstantinopel fra 500-tallet.

Byzans var det kristne Europas bolværk mod sydøst, men blev samtidig en bro mellem Europas og Mellemøstens kulturer. Derfor giver det god mening at gøre Konstantinopel/Istanbul til europæisk kulturby 2010, og markere dette i et land, som især i 1000-tallet og 1100-tallet havde nære og levende forbindelser med Byzans: Danmark.